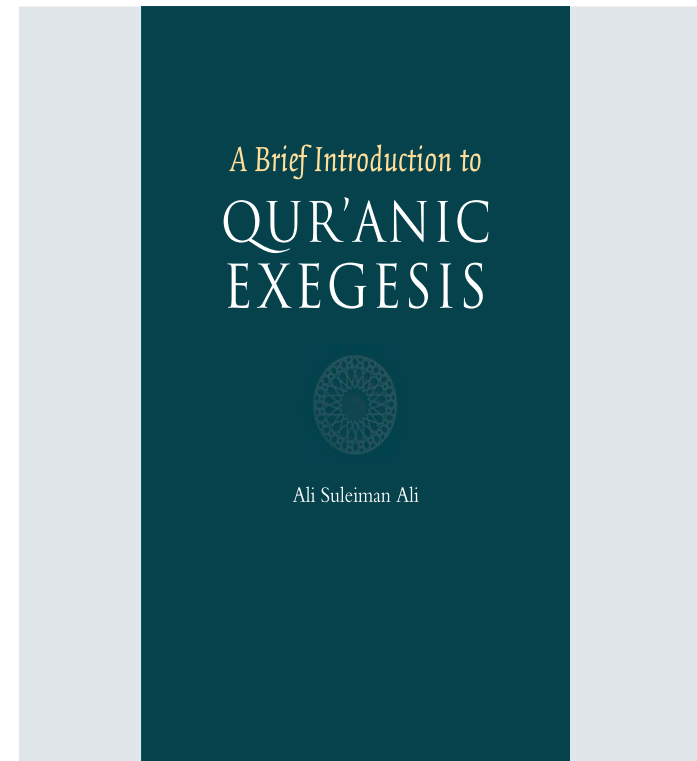

Али Сулейман Али

КУРАНДЫ ЧЕЧМЕЛӨӨ ТУУРАЛУ КЫСКАЧА КИРИШҮҮ

Кыскарткан: Ванда Кроуз

Бул Ислам Ойлорунун Эл аралык Институтунун (ИИТ) кыскача китептер сериясы окурмандарга түп нусканын негизги мазмуну жөнүндө түшүнүк берүү үчүн институттун негизги публикацияларынын кыска формага келтирилген баалуу коллекциясы болуп саналат.

Куран тууралуу так түшүнүк жана анын аяттарынын чыныгы маанисин түшүндүрүп берүүчү тафсир илими – менин көз карашымда, Ислам илимдеринин арасында эң маанилүүсү болуп саналат. Азирети Пайгамбарыбыздын көзү өткөндөн кийин, көптөгөн илимпоздор Куран аяттарынын так маанилерин мусулмандарга жеткирүүгө аракет кылышкан. Дүйнө жүзүндөгү жалпы адамзат, Курандын жол-жоболоруна ылайык жашоосу үчүн, аалымдар бул жол-жоболорду мүмкүн болушунча кененирээк жайыштууга көп күч-аракет жумшашкан. Ушундай жигердүү иш-аракеттин натыйжасында, "Улум аль-Тафсир", же Куранды чечмелөө илимий тармактагы, өз ичине бир нече негизги багыттарды камтыган эмгектер, мусулман адабиятынын тарыхында баа жеткис байлыкка айланган. Бул китеп Курандын чечмелөө тарыхын, Пайгамбарыбыздын, сахабалардын жана табиундардын доорундагы көз карандысыз тафсирлерден тартып, ушул күнгө чейинки жазылган эмгектерди иликтейт. Бул иликтөөдө автор тафсир тармагына ар кандай саясий жана диний кызыкчылыктарды көзөмөлдөгөн салттарды (классикалык, мистикалык суфий, персиялык) тийгизген таасирин көрсөтүп берген. Ошол эле учурда автор Курандын чечмелөөсү өз өнүгүү жолунда укук таануу, диний, тарыхый жана тил маселелерине тыгыз байланыштуу агымдарга бөлүнгөнүн тастыктаган.

Айрым илимпоздор жана Курандын чечмелөөчүлөрү башкаларга салыштырмалуу улуу адеп-ахлактуулуктун сыпаттарын көрсөтүшүп, замандын катаал сыноолоруна туруштук беришкен. Алардын ар түрдүү ыкмалары тууралуу жогоруда сөз кылынды, алардын көз караштары сынга алынды. Биз калтырган жупуну эмгек – бул мухит сымал, өтө кенен тармактын бир үзүндүсүн гана камтыйт. Бирок, ушул сыяктуу кыска көз жүгүртүү болбогондо, катардагы окурманга бул тармактын өзгөчөлүктөрүн түшүнүү өтө татаал. Бул китеп Куранды изилдеп, анын аяттарынын маанилерин өз-дөштүрүүгө аракет кылган адам үчүн баалуу кошумча эмгек болоорун үмүт кылабыз.

Ислам Ойлору Эл аралык Институту (ИИТ)

978-1-56564-985-9

(ИИТ) «Кыскача сунушталган китептер» сериясы

Али Сулейман Али

КУРАНДЫ ЧЕЧМЕЛӨӨ ТУУРАЛУУ КЫСКАЧА КИРИШҮҮ

Кыскарткан: Ванда Кроуз

Ислам Ойлору Эл аралык Институту (ИИТ)

Бишкек - 2020

УДК
ББК

Китептин демөөрчүсү:
Ислам Ойлору Эл аралык Институту (ИИТ)
Херндон, Вирджиния, США
Билим Интеграция Институту
Грузия, Тбилиси

Китепти англисчеден кыргызчага которгон Ибраев Алмаз Орозакунович
Китептин редактору Егимбаева Сауле Кыргызбековна

Автору Али Сулейман Али

Куранды чечмелөө тууралуу кыскача киришүү / Которгон Ибраев Алмаз Орозакунович:
– Б.: 2020. - 29 б.

Бул китеп жалпы окурмандарга, Ислам динине кызыккандарга, Ислам динин изилдегендерге арналат. Бул китептин өзгөчөлүгү – исламга болгон жаңы көз карашты сунуштайт. Мусулмандарды калыптанып калган эски көрүнүштөрүнөн арылтып, илимий мүнөздөлгөн жаңы жолдорду чагылдырылат.

Китеп «Ихсан Хайрия» коомдук фонду тарабынан бастырылган.

КЫРГЫЗСТАН МУСУЛМАНДАРЫНЫН ДИН БАШКАРМАСЫ

Бул китеп Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармасы тарабынан тастыкталат. №

A Brief Introduction To Qur'anic Exegesis (Kyrgyz)
Ali Suleiman Ali
ИИТ Books-In-Brief Series

Куранды чечмелөө тууралуу кыскача киришүү
Али Сулейман Али
(ИИТ) «Кыскача сунушталган китептер» сериясы

© Ислам Ойлору Эл аралык Институту (ИИТ)

The international Institute of Islamic Thought (IIIT)
P. O. Box 669
Herndon, VA 20172, USA
www.iiit.org

ИИТ London Office
P.O. Box 126
Richmond, Surrey
TW9 2UD, UK
www.iiituk.com

Бул **Ислам Ойлору Эл Аралык Институтунун (ИИТ) кыскача китептер сериясы** окурмандарга түп нусканын негизги мазмуну жөнүндө түшүнүгүн берүү үчүн институттун негизги публикацияларынын кыска формага келтирилген баалуу коллекциясы болуп саналат. Окуганга ыңгайлуу, убакытты үнөмдөгөн кыска форматта чыгарылат. Бул конспекттер чоңураак, ири публикациялардын жакындан кылдат изилдеген обзорлору болуп, окурмандарды түп нусканы андан ары тереңдеп изилдөөсүнө түрткү болот деген үмүттөбүз.

Али Сулейман Алинин Куранды чечмелөө боюнча кыскача киришүүсү, Куранды чечмелөөнүн Азирети Пайгамбарыбыз Мухаммедден (SAAS) баштап ушул күнгө чейинки тарыхый өнүгүүсү менен Куран чечмелөө илимдерин студенттерге тааныштырууну максат кылат.

Бул эмгек Пайгамбардын Куранды чечмелөөдөгү мүнөздүү, өзгөчөлүктөрүн жана методологиясын баса белгилейт. Ошондой эле Пайгамбарыбыздын сахабаларын жана аларды ээрчигендердин (Tabiun) Куранды чечмелөөсү, башкача айтканда, алардын тафсир кылуудагы абалы, өзгөчөлүктөрү жана ыкмалары талкууланат.

Бул кыскартылган эмгекке көптөгөн тафсирлердин жана аларды жазгандардын кээ бири гана киргизилген жана тафсирлердин эки негизги түрлөрү иликтенет: аль-тафсир би аль-матур жана аль-тафсир би аль-рай. Бул китеп заманбап жана классика тафсир эмгектердин ортосундагы кээ бир айырмачылыктарды белгилейт.

Куранды чечмелөө боюнча кыскача киришүүнүн негизги максаты – окурмандарды Курандын кээ бир негизги котормочулары жана алардын эмгектери тууралуу маалымат менен камсыз кылуу. Кыскача киришүү тафсир илиминин студенттер үчүн абдан кызыктуу болуп, аларды ушул багытта окуусун улантууга шык берет деген үмүт бар.

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

Тарыхый көз караш

Тафсир илими Аллахтын сөзүнүн маанисин, Өзүнүн ыйык Куран китебинде Анын Элчиси Мухаммедке билдирилгендей Куранды түшүндүрүү же чечмелөө экенин түшүндүрүүгө аракет кылат. Бул абдан маанилүү ислам илимдеринин бири. Арабдардын ф-с-р деген сөзүнүн түпкү тамыры ачуу дегенди билдирет. Салттуу же классикалык мусулман илимпоздорунун айтымына караганда, сөз атооч Тафсир, фассара деген сөздөн алынган дешет. *Тафсир* – түзмө-түз түшүндүрмөнү, ал эми *тавил* – чечмелөөнү билдирет. Бул эки сөз адатта илимпоздор тарабынан Куранды чечмелөөдө алмак-салмак колдонулган, синоним сөздөр.

***Тафсир* менен *тавилдин* ортосундагы айырма**

Мухаммад Ибн аль-Матуридинин айтканы боюнча (хижра 333-ж), *тафсир* – Кудай Таала текстте жиберген түпкү мааниси боюнча түшүндүрөт, ал эми *тавил* – аяттар бир нече мааниге ээ болсо, ошолордун эң туурасын билдирет. *Тавил* көп баалуулуктарды жана сунуштарды түшүндүрүү үчүн пайдаланылат жана көп учурда диний тексттерде колдонулат. *Тафсир* болсо диний тексттерде жана башка тармактарда колдонулат (мисалы: Куранды изилдөө илимдеринде жана Ислам укук таануу илиминде)¹.

Тафсир термини менин жеке оюм боюнча Куран түшүндүрмөлөрү үчүн колдонулганда, ислам (жихра) биринчи кылымдын аягында же экинчи жарымында иштелип чыккан. Балким, Абд Аллах ибн Умар, тафсир деген сөздү Курандын маанисин билдирүү үчүн колдонгон биринчи адам болгон: «Ма южибуни жараат ибн Аббас ала тафсир аль-Куран фалан кад алемту аннабу утия илм» («Мен, Ибн Аббастын Куранды чечмелөөсүн жактырчу эмесмин, бирок мен азыр ага Кудай тарабынан билим берилгенин билдим»)².

Чынында, биз бул терминди Куранды чечмелөө маанисинде Куран жана хадистерден тапкан жокпуз. Экинчи жагынан алганда Курандын бир аятында (25:33) түшүндүрмө маанисинде колдонулат. Азирети Пайгамбар жана анын шериктери Курандын кээ бир аяттарын чечмелеп беришкен. Алардын чечмелөөсү *тавил* эмес, *тафсир* деп аталат. Ушундан улам, көптөгөн окумуштуулардын оюна таянуу менен бул эки терминдин ортосунда айырмачылык жок деген жыйынтыкка келүүгө болот.

Азирети Пайгамбар жана тафсир

Мухаммед Пайгамбарыбыз Курандын алгачкы чечмелөөчүсү болгон. Бирок, ал Куранды сөзмө-сөз түшүндүрүп берген эмес. Анткени, Курандын көптөгөн сөздөрү ошол учурдагы адамдарга, алардын араб улутунда болгондугуна байланыштуу, аларга түшүнүктүү болгон. Негизинен, Пайгамбар Куранды үч учурдун биринде түшүндүргөн: Курандын бир үзүндүсү кадимки араб тили аркылуу түшүнүүгө мүмкүн эмес болсо; качан аяттын түздөн-түз мааниси, мусулман аалымдарынын пикири боюнча, Кудайдын каалаган мааниси эмес болгондо; сахабалар аяттардын кээ бир түшүндүрмөлөрүн сурап кайрылганда.

Мисалы, Азирети Пайгамбарыбыздан Курандын 10:63-64 аяттарындагы *бушра* (жакшы кабар) мааниси жөнүндө сурашканда, Пайгамбарыбыз бул аятта кимдир бирөө жакшы түш көрүүсүн билдирет деп айткан. Дагы бир мисалда Рамазан айында ороzonу баштоо убактысы жөнүндө Курандагы осуят камтылат. Бул тууралуу, Пайгамбарыбыз Куранда айтылган ак жана кара жип – таңдагы караңгы асманды жарып баштаган жарыкка таандык экенин айткан³.

Мухаммед Пайгамбар каза болгондон кийинки тафсир

Азирети Пайгамбарыбыздын көзү өткөндөн кийин, ошол доордо жашаган мусулмандар Пайгамбардын шериктеринин Куран жөнүндө билгендерине баа беришкен. Каза болоордун алдында, Пайгамбарыбыз шериктеринин Куран боюнча жөндөмдүүлүктөрүн текшерүүнүн үч жолун жарыялаган. Биринчиден, ал Куранды жана Исламды үйрөтүү үчүн аларды башка шаарларга жөнөтүп жиберген. Экинчиден, Пайгамбарыбыз кээ бир шериктерин өзгөчө мактаган. Үчүнчүдөн, өзү барда шериктеринен айрым маселелер боюнча (юрдикалык корутундулар) берүүсүн талап кылган. Азирети Пайгамбарыбыздын көзү өткөндөн кийин, Куранды чечмелөө жана кырааты (кираах) менен окуу боюнча төрт мектеп пайда болду: Мекка Медина, Куфах (азыркы Ирактын аймагындагы) жана аль-Шам (азыркы Палестина, Сирия жана Ливан).

Табиун доорунан кийинки тафсир

Хижра эсеби боюнча экинчи кылымдын аягында Азирети Пайгамбарыбыздын сахабаларын ээрчиген *табиундардын* окуучулары көз жумду. Ошол мезгилде Курандын чечмелөөсүнө арналган эч кандай эмгектер жаралган эмес. Бир гана Мужахид Курандын толук *тафсири*н жазган деп ырасташ-

кан эле. Кээ бир окумуштуулар ошол кылымдын экинчи жарымында Куран боюнча өз адистиктери жана кызыкчылыктарына ылайык чечмелөө иштерин башташты. Үчүнчү кылымдын аягы, төртүнчү кылымдын башына чейин тилчилердин жана грамматиктердин колдонгон изденүүлөрү жана ыкмалары өнүгүп келген. Ошентип, *тафсир* адабияты *хадис* адабиятынан бөлүнүп, өз алдынча көз карандысыз болуп калды. Натыйжада, *Тафсир* илими дагы өзүнчө адистикке айланды.

Тафсир адабияты *хадис* адабиятынан ажырагандан кийин, алардын ар бири өз адабияты жана кызыкчылыктары менен өз алдынча илим болуп калды. *Хадис* адабияты, мисалы, Пайгамбарыбыздын иш-аракеттери жана сөздөрү боюнча берилүүчү билдирүүлөргө карага гана колдонулат. *Тафсир* илими болсо Пайгамбардын, *сахабалардын* жана *табиундардын* Куранды түшүндүрүүлөрү менен бирге тил илими, риторика, укуктук жана теологиялык ой менен алектенген. Пайгамбардын, сахабаларын жана табиундарын, Куранды түшүндүрүү менен алектенип, ошондой эле тил илими, риторика, укуктук жана теологиялык ой менен бирге байланыш болгон. Бул маселелер жана жоболор *хадис* менен *тафсир* бөлүнгөндөн кийин терең изилдөөнүн чөйрөсү болуп калды. Тафсир адабияты акырында белгилүү болгон «аль-тафсир би аль-матуур» жана «аль-тафсир би аль-райи» аттуу эки негизги түргө бөлүнгөн.

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

Тафсир үчүнчү жана төртүнчү кылымдарда

Хижранын үчүнчү жана төртүнчү кылымдарында, тафсир жазуу адистиги абдан өнүккөн. Бири-бири менен тыгыз байланышта турган маалымат берүүчүлөрдүн тизмеси (*иснад*) аркылуу жеткен тафсир абдан белгилүү болуп, Куранды чечмелөөдөгү бир адистик катары, теологдордун жана лексикологдордун көңүлүн өзүнө бура баштады. Ошентип, алар тафсирлерге айкын айырмаларга ээ болгон түшүндүрмөлөрдү жаза башташкан. Ошентип, алар тафсирлердеги айкын айырмачылыктарга ээ болгон түшүндүрмөлөрдү жаза башташкан. Тафсирлердин арасында Жами аль-Баян фи ат-Тавиль аль-Куран аттуу аль-Табаринин тафсири, эң көлөмдүү жана ар тараптуу тафсир эмгеги катары таанылган.

Аль-Тарабийден кийинки маанилүү окуялар

Хижранын төртүнчү кылымынан кийин, Куранды чечмелөө жаатында үч ири окуялар болуп өттү. Аль-Суюутинин айтымы боюнча алар: а) *ихтисар аль-асанид*: маалымат берүүчүлөрдүн тизмесинин азайгандыгын билдирет (далилсиз билдирүүлөр менен коштолгон); б) адистештирүү кылымы; с) *тафсир аль-бидах* (кошумча негизсиз чечмелөө); алардан салттуу эмес тафсирлер тараган⁴. Андан тышкары, ошол учурда *Назм аль-Дурар фи Танасуб аль-Аят ва аль-Суваар* аттуу, бир жагынан Курандын ичиндеги сүрөлөрдүн ортосундагы байланыштарды, экинчи жагынан ар бир сүрөнүн ичиндеги аяттардын ортосундагы байланышты изилдеген эмгек пайда болгон.

Маалымат берүүчүлөрдүн тизмесинин кыскаруусу *ихтисар аль-асанид деп* белгилүү болгон. Ар бир мугалимдин же кабарчынын атын кайталап отурбай (*иснад*), мусулман аалымдары жалпы *иснад* бербей башташты. Бул жагдай ислам илиминин методологиясы менен карама-каршы келип, маалымат булактарын текшерүүгө мүмкүнчүлүк берген эмес. Анткени, жок же анык эмес булактардан кабарларды кабыл алуу оңой болгон. Ошондон улам, тексттердин көп авторлору так жана так эмес маалыматтарды айырмалай албай, өтө начар деңгээлде жазылган. Бирок, аль-Суюути жана башка даанышмандар бешинчи жана андан кийинки кылымдарды Куранды чечмелөө боюнча тилге, укуктук жана теологиялык анализге көбүрөөк басым жасоо менен адистештирилген доор катары карашкан.

Үчүнчү халиф Усман ибн Аффандын өлүмүнөн кийин, мусулмандар диний жана саясий чыр-чатакка дуушар болушуп, үч негизги топко бөлүнүштү: Аличилер (Али ибн Аби Талибтин тарапташтары), Умаяд (Муавия ибн Аби Суфияндын тарапташтары) жана Харижиттер. Сунниттер менен шииттер ортосунда дагы бөлүнүү болгон. Үч топ бири-бирин жалган мусулмандарсынар деп айыпташкан. Бул уланган илдет жалпы окумуштууларга жана атап айтканда, ушундай тафсир эмгектерине терс таасирин тийгизген. Аль-Табаринин Жами аль-Баян аттуу китеби сунниттердин көз карашын чагылдырган тафсирлердин бири болуп саналат.

Сунниттер менен бирге шииттер дагы өзүлөрүнүн тафсирин иштеп чыгышкан. Бирок, алар иштеп чыккан тафсирлердин ортосунда эки негизги айырмачылык бар. Биринчиси, кээ бир шииттер Куран негизинен Имам Али ибн Аби Талибге жана анын он бир тукумуна кайрылып жатат деп эсептешет. Экинчиси, кээ бир айрым шииттер Куран Азирети Пайгамбарыбыздан кийин он эки имамды гана мыйзамдуу бийлик катары таанылат деп санашат.

Салттуу исламды карманган окумуштуулар Мутазилиттердин тафсирлерин бидах деп табышкан, анткени алар Курандын кээ бир сөздөрүн бурмалап өз ойлоруна жана кызыкчылыктарына ылайык пайдаланышкан. Мутазилиттер болсо салттуу окумуштуулар алардын ойлорун туура эмес түшүнүп же туура эмес чечмелеп жатышат деп эсептешет.

Суфийлердин тафсирлерине негизинен кыялдануу мүнөздүү жана философиялык ойлордун катуу таасири астында турат. Суфийлер Курандын эки мааниси бар деп эсептейт: көзгө көрүнгөн (захир) жана ички, жашыруун (батин). Акыркы түшүндүрүү ыкмасы, бул *аль-тафсир аль-Изхари* (баяндоо же аллегория аркылуу чечмелөө) деп аталат. Куран аяттарынын ачык маанисинен тышкары түшүнүктөрдү билдирет. Бул тафсир, Кудай жүрөктөрүн ачып берген адамдарга гана түшүнүктүү болгон маанилер камтылат. Бул багыттын жактоочулары өзүлөрүнүн көз караштарын Пайгамбарыбыздын сахабаларынын тафсирлерине негизделет деп эсептешет.

Аль-Райго жана ар түрдүү чечмелөөлөргө болгон ортодоксалдык көз караш

Ибн Таймия, аль-Дахаби, Ибн Касийр, аль-Суйути жана башка салттуу аалымдар тарабынан жаңы пайда болгон, ар түрдүү чечмелөөлөр кескин сынга алынган. Алардын көз караштары боюнча *мубтадийлердин* (салттуу исламга туура келбеген, сынга алынган багыт) чечмелөөлөрү Пайгамбарыбыздын, анын сахабаларынын жана жолдоочуларынын чечмелөөлөрүн бурмалоо деп санашкан. Ошентип, алар жаңы тафсир багыттарына аеосуз чабуул башташты. Мындан тышкары, бул аалымдар, мусулмандарды бир гана салттуу тафсир китептерин жазууга жана окууга үндөшкөн жана араб ыкмасынан алыс болгон *аль-райи* багытына (акыл аркылуу ой жүгүртүүлөр) каршы көрсөтүшкөн. Өз көз караштарын негиздөө үчүн, алар төрт түрдүү булактарын пайдаланышкан: Куран, хадис, сахабалар жана алардын укук мураскерлеринин билдирүүлөрү.

Айрым салттуу тафсирдин жактоочулары, Куранды пайгамбардын хадистерисиз түшүнүү мүмкүн эмес дешкен. Алар бир гана салттуу чечмелөөнү кубаттап, алардын ою боюнча укуктуу эмес болгон, акыл аркылуу аракеттенүүгө каршы турушкан.

Абу Хамид аль-Газали, Ибн Аттияях, аль-Куртуби жана Абу Хаяян сыяктуу кээ бир тилчи жана теолог окумуштуулар, алардын оппоненттери колдонгон булактарды колдонуп, бул көз карашты өзгөртүшкөн.

Ибн Аттиях салттуу окумуштууларга жооп катары, Курандагы 16:44 аятында Пайгамбарыбызга Куранды түшүндүрүү үчүн милдеттеме берилди, ал эми анын мааниси, убакыттын жана ошол мезгилдин талаптарына ылайык деп ырасташкан. Пайгамбарды көзү өткөндөн кийин, заманга жараша чечмелөөдө мындан ары интеллектуалдык күч-аракет талап кылынат. Бул талаш-тартыш уланып, тафсирдин негизги эрежелерин колдонуу менен схоластикалык ойго (райи) уруксат берилет деп талап кылышкан. Аль-Рай тафсирин колдоочулар дагы өз турумундарын актоо үчүн Курандын аяттарын колдонушту. Ошондой эле, бул багытты кармангандар Пайгамбарыбыз өзүнүн жолдоочуларын *ижтихад* (илимий изденүү) үндөгөн деп, белгилүү хадисти мисал келтиришкен: «кимдин ижтихады туура чыкса, ал эки сыйлык алат, ал эми кимдики туура эмес болуп калса, ал бир гана сыйлык алат»⁵.

Ошентип, салттуу окумуштуулар менен юрист-теологдордун ортосундагы талаш-тартыштын натыйжасында тафсир илими эки негизги топко бөлүнүп калды: *аль-тафсир би аль-матхур жана аль-тафсир би аль-райи*. Сөз «матуур» жөн атоочтук, “аттара”, же «белги» дегенди билдирет. Аттара деген этиш сөз өткөрүп берүү дегенди дагы билдирет. Ошентип, матуур деген сөз өткөрүп берилген, жеткен деген маанини туюндурат. *Аль-Тафсир би аль-матуур*, адатта, Курандын чечмелөөсү Пайгамбардан, сахабалардан жана алардын ээрчүүчүлөрдөн кабыл алынган дегенди билдирет. Аль-Райи – сөз пикири, ой-пикир, ишеним жана, адатта интеллектуалдык күч-аракеттерди камтыйт. Негизи, ал Кудайдын сөзүн түшүнүүгө акылды иштетип, Куран түшүндүрүү үчүн колдонулган көз карандысыз көз караш. Адатта, аль-райи араб тилин мыкты билүүгө жана тафсирдин макулдашылган принциптерине негизделип, үчкө бөлүнөт: аль махмуд же ал-мамдух (мактоого татыктуу) жана аль-райи аль-мадмум (четке кагылган).

ҮЧҮНЧҮ БӨЛҮМ

Тафсир үчүнчү жана төртүнчү кылымдарда (хижра боюнча)

Түшүнүктөр жана аныктамалар

Акыйкатта, тафсирлердин ортосунда ачык-айкын айырма жок болгондуктан, айрым учурларда ал-райи көз караштары маттур чечмелөө ыкмасы менен кошулуп кетет. *Маттур* – *аттара* деген этиш сөздөн келип чыккан. Араб сөздүккө ылайык, *аттара* деген сөз «көзөмөл жүргүзүү», «эскертүү», «баяндама» жана «өткөрүп берүү» сыяктуу көп маанилерге ээ. Андан тышкары, «хадис» деген термин араб тилинде «жаңы», карама-каршысы «эски» дегенди билдирип, ал кабар, макала, баяндама, тарых, пикир алышуу, ж.б. тиешелүү маанилерди дагы берет. Куран бул сөздү, адатта, окуянын мааниси, байланыш жана алар менен пикир алышууга тиешелүү сөз катары колдонулган. Пайгамбарыбыз бул сөздү Куранда жана жалпы тилдеги маанисине жараша колдонгон.

«*Фатх аль-Баари*» китебинин бир хадисинде мындай деп айтылат: “Эң жакшы хадис (сөз) – Аллахтын китеби болуп саналат”. *Мухаддисун* (хадис аалымдары) хадис деген терминди Пайгамбарыбыздан бизге жеткен же Пайгамбарыбыздын иш-аракеттери, сөздөрү же анын сырткы көрүнүшү жөнүндөгү баяндоого карата колдонушат. Мындан тышкары, *суннах* (сүннөт) деген – жол, эреже же ыкма, жакшы же терс иштерге бирдей айтылат. Куран бул сөздү жалпы тилдеги түз маанисинде колдонот. Бирок, хадис менен сүннөт деген сөздөрдү сахабаларда алмак-салмак колдонушкан.

Мусулмандар, Пайгамбарыбыз Куранды өзүнүн ой жүгүртүүсү менен эмес, Жабрейил периште аркылуу ага Кудай тарабынан келген сөздөр менен гана түшүндүргөн деп эсептешет. Бир нече аяттар Пайгамбар Курандын биринчи чечмелөөчүсү болушу керек экенин көрсөтүп турат. Бул көз карашты колдоо үчүн Ибн Таймиянын Курандагы аяттын келтирилиши («Балким, сен адамдарга жөнөтүлгөн нерселерди ачык-айкын түшүндүрүп бересиң»), менин көз карашымда, сөзсүз Пайгамбарыбыз Курандын баардыгын толук түшүндүрүп берет дегенди билдирбейт. Тескерисинче, ал мисалы, орозо боюнча аяттарда эле ажылык жана башкалар сыяктуу, сүннөт аркылуу бир гана араб тили менен түшүнүүгө мүмкүн эмес болгон, (мисалы, намаз окуу эрежелери) көйгөйлүү аяттарды түшүндүрүп берүүнү билдирет.

Куранда жана хадистерде бир нече жолу мусулмандарды Куран жөнүндө ой жүгүртүүгө чакыруу бар. Мисалы, 38:29 аятта: «Сага [Эй Мухаммад] түшүрүлгөн – куттуу Китеп. Анын сөздөрүнүн үстүндө ой жүгүртүү жана эскерүүлөрү үчүн акыл ээлерине жөнөтүлгөн».

ТӨРТҮНЧҮ БӨЛҮМ

Пайгамбардын сахабаларын тафсирлери жана фатвалары

Пайгамбарыбыздын көзү өткөндөн кийин, сахабалар Курандын эң негизги чечмелөөчүлөрү болушкан. Куранды чечмелөөдө алар Пайгамбарыбыздын айткан сөздөрүн, араб тилинин грамматикасынын жана өзүлөрүнүн жеке ой-түшүнүгүн (ижтихад) булак катары колдонушкан. Ошондой эле, алар Куран кандай жагдайларда жана кандай шарттарда жиберилген жана анын түшкөн себептери жөнүндө так кабардар болушкан. Бул тармакта, башка сахабалардын арасында, эң белгилүү төрт халифтер болгон (Абу Бакр, Умар, Усман жана Али). Сахиб (сын атооч) деген араб сөзү зат алынган *сухбах (масдар)* деген сөздөн алынып, шериктик жана баш ийүүнү түшүндүрөт.

Ислам тарыхында *сахиб* деген – Пайгамбарыбыз менен замандаш болуп, ошондой эле ага ишенип, аны колдоп өткөн адамга айтылат. Салттуу уламалардын жана укук таануучулардын бул сөзгө өзүлөрүнүн аныктамасы бар. Салттуу аныктамада, сахиб же болбосо сахабий Мухаммед Пайгамбарыбыз менен, ал Пайгамбар болгондон кийин, өнүндө (түшүндө эмес) жолугуп, ага ишенген бойдон көз жумган адам⁶. Укук таануучулардын (*усулчулар*) аныктамасы боюнча, сахабий менен жөн эле ага жолуккан эмес, анын пайгамбарлыгын кабыл алган, аны ээрчиген, узак убакытка чейин жанында болуп, аны менен байма-бай жолугуп туруп, Пайгамбардан таалим алган адам делинет⁷. Акыркылардын аныктамасы боюнча, Пайгамбарыбыз Меккеге барганда, ажылык учурунда аны бир гана жолу көргөн сыяктуу көптөгөн адамдар *сахабах* категориясына кирбей калышат.

Сахабалар, Пайгамбарыбыз түрүү кезинде болобу же көзү өткөндөн кийин болобу, Куран жана хадистерди чечмелөө боюнча кээде өз пикирлерин бил-

диришкен. Алардын бул аракеттери *райи Сахиб* (жолдоочулардын пикири, айтуулары же фатвалары) деп таанылып жана анын колдонуу деңгээли мусулман илимпоздордун арасында талаш-тартыш жараткан. Куран менен хадистерди үйрөнүп башкаларга дагы үйрөткүлө деген көптөгөн ыйык көрсөтмөлөр бар. Бул көрсөтмөлөрдүн негизинде сахабалар тафсир илимин өнүктүрүүгө шыктанышкан. Анткени менен аларда, Куранды толук чечмелөөсү же өзүлөрүнүн салымы катары кандайдыр бир жыйнак калган жок.

Окумуштуулар сахабаларды Куранды чечмелөөсү боюнча эки топко бөлүнүшөт. Сахабарлардын тафсирлерин кабыл алыш керек дегендердин арасында Имам Малик, Имам Ахмад ибн Ханбал, Ибн Таймия жана анан шакирти Ибн Кайюмдар бар. Алар далил катары сахабалар жакшы кулк-мүнөзгө ээ болуп, Куранда жана көптөгөн хадистерде алкыш алышкан жана Курандын түшүшүнө күбө болушкан деп айтышкан. Мындан тышкары, алар Куран тилинин чеберлери болгон. Башкача ойду кармангандардын арасына, аль-Газали, Ибн Хазм жана Абу Хайан кирет. Сахабалардын тафсирлерден улам чыккан көрсөтмөлөрдү күнүмдүк жашоодо колдонууда кыйынчылыктар пайда болот дешет, анткени алардын көз-карашы боюнча, сахабалардын тафсирлеринде кээде келишпес карама-каршылыктар бар. Мындай карама-каршылыктар мусулман турмушунун ар тармактарында диндин талап кылган көрсөтмөлөрүн колдонууда сөзсүз башаламандыкка алып келет. Албетте, сахабалардын Пайгамбарга жакындыгын жана алардын Куран тууралуу илимдерин эске алганда, алардын тафсирлери эч шексиз, Курандын маанисин түшүнүү үчүн эбегейсиз орду бар.

БЕШИНЧИ БӨЛҮМ

Улантуучулардын (табиун) тафсирлери жана фатвалары

***Табиундардын* Куранды чечмелөөлөрүнүн укуктук орду боюнча талкуу**

Табиундардын Куранды чечмелөөлөрүнүн юридикалык күчкө ээ болуусу же болбоосу тууралуу пикир келишпестиктер бар. Тилекке каршы, бул маселенин талкуусуна арналган тарыхый материалдар өтө сейрек кездешет.

Анткени Пайгамбарыбыздын сахабалардын Куранды чечмелөөлөрү боюнча ынанбаган (мисалы: аль-Газали, Ибн Хазм жана башкалар илимпоздор), албетте *табиундардын* Куранды чечмелөө укугуна кызыктар болушкан эмес. Ошого карабастан, ахли сүннөт кадыресе аалымдары *табиундардын ижмасы* (келишими) милдеттүү далил (*хужжах*) катары кабыл алынарын билдиришти. *Табиун* – *таби* деген сөздүн көптүк түрү. *Таби* деген сөз – зат атооч, *табаа* деген этиштен алынган. Демек, *таби* деген – башка бир адам же муун өткөндөн кийин келген адам же муун. Негизи таби бул Мухаммед Пайгамбар менен эч кандай түздөн-түз байланышта болбогон (көрбөгөн), бирок Пайгамбарыбыздын сахабасы менен түздөн-түз байланышта болгон (көргөн) жана бул дүйнөдөн мусулман болуп көз жумган адам. Табиун же ээрчүүчүлөр – экинчи мусулман муун жана сахабалардын эң мыкты жолдоочулары болуп эсептелет.

Ахли сүннөт аалымдарынын арасында *табийиндердин* диний ченемдерин чечмелөөлөрү жана фатвалары кабыл алынганына карабастан, Абу Ханифа алардын диний чечимдери милдеттүү эмес деп эсептейт. Себеби, алар Пайгамбарды көрүшкөн эмес жана Курандын түшүшүнө күбө болушкан эмес. Ибн Таймия бул көз-карашты колдогон, ал эми Абу Хайан үчүн *табиундардын* диний чечимдери кабыл алуу – илимий же интеллектуалдык өмүр кыюуга тете болгон¹⁰. Айрым маалыматтарга ылайык, экинчи топтом *табиундардын* диний чечимдери кабыл алышып, бул чечимдер аткарылууга милдеттүү дешкен. Алардын арасында Ахмад ибн Ханбал жана Маликийлердин кээ бир укук таануучулары бар. Ошого карабастан, бизге замандаш Абд Аллах ибн Мухсин аттуу Ханбали укук таануучунун айтымы боюнча, Ханбали мектебинин көпчүлүк укук таануучулардын көз караштары боюнча Ахмад ибн Ханбалдан жеткен эң так маалыматтарга ылайык *табиундардын* диний чечимдери милдеттүү эмес.

Табиундардын Куранды түшүндүрмөлөрүндөгү айырмачылыктар

Табиундар беш негизги багыттары боюнча айырмаланат: фикх, теология, Куран илими жана Курандагы тарыхый инсандар, тил таануу. Фикх жаатында, алардын ортосундагы диний көрсөтмөлөрдөгү айырмалар бир нече себептерге байланыштуу. Алар: диний көрсөтмөлөрдү өз көз карашы боюнча түшүнүү, бул маселелер боюнча Пайгамбарыбыздын айткандары жөнүндө маалыматтардын жоктугу, алсыз хадистерге амал кылуу. Айрым маселелер боюнча Пайгамбарыбыздын айткандары жөнүндө маалыматтардын жоктугуна бир мисал, 2:196: «Ажылыкты жана Умраны Алла үчүн (толук) аткаргыла. Эгер жолдо тосулсаңар курмандыктын өзүңөргө

жеңилин (кой) жөнөткүлө. (Ал) курмандык белгиленген жерге жеткенге чейин чачыңарды алдырбагыла”¹¹. Пайгамбар бул куттуу хадисте (аль-Бухари жана Муслимдер тарабынан макулдашылган) бир адам ажылыкты же умраны аткара албай калган болсо, канча күн орозо кармоосун жана канча жакыр адамды азыктантып турушу кереги тууралуу баяндап жатат.

Мындан тышкары, Куранда аттары так айтылган эмес, жеке адамдарга тиешелүү шилтемер бар. Ошентсе да, *табиундар*, (балким, Тоорот жана Инжил аркылуу) аларды аныктоо үчүн аракет кылышкан. Мисалы: 2:246 аятта: “Мусадан кийинки Исраил урпактарынын башчыларын билбейсиңби? Алар өз пайгамбарларына: «Бизге падыша шайлап бер. Алла жолунда согушабыз», – дешти”. Алар тигилердин арасындагы Пайгамбарга мындай деген: «Бизге падыша шайлап бер...». Куран Исраил урпактарынын ошол пайгамбарынын атын атаган эмес, ал эми кээ бир *табиундар* ал ким экенин аныктоого аракет кылышкан.

Диний аалымдардын айтымында, табиундар Куранды жана анын чечмеленишин хадиске же сахабалардын айтымдарына карабастан, түшүнүүгө аракет кылышкан. Мындай чечмелөө, мисалы, 4:159 аяттан көрүүгө болот: «Акыйкатта, Китеп ээлеринен (иудейлер менен христиандар) болгондордун ичинен ал [Ыйса] өлбөстөн алдын (кобла мавтихи) ишенбеген эч ким болбойт. А Кыямат күнү аларга каршы күбө болот!”. Дамир ат атооч (*кобла мавтихи*) (өлөөрдөн мурда) «хи» китеп элдерине же Ыйсага карата колдонулат. Эгерде, ал «хи» ат атооч, китеп элдеринин ар бирөөнө тиешелүү болсо, аяттын мааниси, анда китеп элдеринин ар бирөөсү Ыйсага, Кудайдын Элчиси катары ишенүүсү керек. Ал эми эгерде, ал «хи» ат атооч, Ыйсага карата болсо, анда мааниси китеп элдердин бири дагы өлөр алдында, ага ишенбейт дегенди билдирмек.

Табиундардын айрым сөздөр менен терминдерди өздөрүнүн тилди өздөштүрүүлөрүнө жараша түшүнгөндөрү тилчилерди тынчсыздандырып турат. Андан да кызыгы, алардын чет тилдерден келген, Курандагы айрым сөздөрдүн чечмелөөсү бири-биринен айырмаланат. Мисалы, 112:2 аятындагы «*аль-Самад*» сөз ар кандай жолдор менен чечмеленген: Заид ибн Аслам (кожоюн) катары көрүп, Катадах (*аль-Баки бада халких*) (бардык адамзат жексен болгондон кийин калуучу) катары түшүнгөн, Икринах *аллазий лам йяхруж минху шай ва лам йюутам* (Андан эч нерсе качып кутулбайт жана ал азыктанууга муктаж эмес) деп чечмелеген¹², Аль-Рабии ибн Анас *аллазий лам йяалид ва лам йюулад* (Ал, төрөлбөгөн жана төрөбөгөн) деп түшүндүргөн¹³ жана Мужахид, Саид ибн Жубайр, аль-Судди, Аль-Даххак

аль-Самад – бул нур *йяаталала* (жаркыраган нур)¹⁴ деп санашкан. Дагы бир мисал Курандын 95:1 аяттагы *аль-зайтун* деген сөз. Кабал-Акбар жана Катада деген окумуштуулар бул Иерусалимдеги ыйык мечитке таандык дешет, ал эми Мужахид жана Икрима бул сөз белгилүү болгон зайтун багын билдирип турат дешет.

Табиундардын, Курандагы айрым терминдерди өздөрүнүн билимине жараша, ар кандай түшүндүрүүлөрү, алардын, бул терминдерди түшүндүргөн хадистер жөнүндө билимдеринин жоктугу, же бул татаал терминдерди түшүндүргөн хадистердин жоктугуна байланыштуу болгон¹⁵. Ошентип, 15:87 аяттын: «Чындыгында, сага жети жолу кайталануучу [аяттар] жана бул улуу Куранды бердик», ар кандай чечмелөөсү кездештирсе болот. Ибн Аббас жана анын шакирттери Мужахид, Саид ибн Жубайр жана аль-Даххак бул Курандын жети узун сүрөлөрүн билдирет дешкен. Башка жагынан алганда, аль-Хасан аль-Басрий жана Катадах, акыр аягында Мужахид (анткени, мурда ал башка ойдо болчу), *аль-саб аль-матаани* бир гана аль-фатиха сүрөсүн (Курандын биринчи сүрөсү) билдирет дешкен. Алар өзүлөрүнүн көз карашын бекемдеген аль-Бухариден хадис табышкан, ал эми биринчи пикирге колдоо көрсөткөн эч кандай хадис айтылган эмес.

Табиундардын тафсирлеринин негизги мүнөздөмөлөрү, булактары жана методологиясы

Мужахид, Саид ибн Жубайр жана башка сыяктуу айрым *табиундар* диний тексттерге түшүндүрмө бергендерине карабастан, алар Курандын бардык аяттарына чечмелөө беришкен эмес. Жалпысынан алганда, *табиундардын* тафсирлери жөнөкөй жана түшүнүктүү болгон. *Табиундар* Куран аяттарынын аныктамасын колдоо үчүн, грамматикалык талдоо жүргүзбөстөн кээ бир адабий ырларды колдонушкан. Мисалы, Катадах кээ бир аяттарга риторикалык жана тилдик талдоо жүргүзгөн. Ошондой эле, алар бир кыйла сейрек колдонгон сөздөрдүн түшүндүрмөлөрүн беришкен (анын себептери ушул изилдөөгө байланыштуу эмес)¹⁶.

Табиундар, негизинен, диний тексттерди чечмелөөдө үч булакты пайдаланышкан. Алардын биринчиси-Ыйык Куран. Экинчи булак- Сахабалардын айтуулары, буларга *табиундар* көп шилтеме беришкен. Үчүнчү булак-көз карандысыз пикир болгон. Алар Куранды чечмелөө үчүн пайдаланылган дагы бир булагы-исраилият (Инжилдагы уламыштар). Бул багытта өзгөчө Ибн Аббастын шакирттери белгилүү болушкан.

Табиундардын диний тексттеринин маанисин чечмелөөсүнөн улам пайда болгон өкүмдөрдүн милдеттүүлүгү боюнча, Ислам аалымдары эки топко бөлүнүшөт. Алардын басымдуу бөлүгү, *табиундардын* өкүмдөрдү хужжах (далил) болбойт деп эсептешет. Анткени, алар Пайгамбарыбыз менен жолугушпаган жана Куран түшкөн кырдаалдарга күбө болушкан эмес.

Башкалар болсо, *табиундардын* диний өкүмдөрү милдеттүү деп санашат, анткени, алар билимдерин негизинен сахабалардан алышкан. Ошондуктан, алардын далилдери милдеттүү болуп саналат, анткени, алардын билим деңгээли алардын устаздарынын билим деңгээлиндей эле болгон деп айтууга болот.

Ошентсе дагы акыр аягы, табиундардын диний өкүмдөрү милдеттүүлүгү боюнча эки тараптын чечим кабыл алуусу илимий принциптерге эмес, табиундардын ислам динине кошкон салымдары жана алар Пайгамбар менен жолугушканбы жана аны менен байланышканбы деген негизде болгон.

АЛТЫНЧЫ БӨЛҮМ

Ой-пикирлерге негизделген тафсир: аль-Тафсир би аль-Райи

Арабча сөздүктөргө ылайык, райи деген сөз – зат атооч. Бул сөз көз, акыл-эс, акыл менен көрүү сыяктуу көптөгөн мааниге ээ¹⁷. Ибн Хишам аль-Ансаари жана Ибн Маалик сыяктуу мусулман грамматик жана тилчилердин ою боюнча, *раа* өткөн чактагы этиш, *райи* деген сөздөн келип чыккан жана бир же эки нерсени көрүү жөнүндө болот. Биринчиси, түздөн-түз көрүү манисин билдирип, бир эле нерсе жөнүндө болот. Мисалы *раайуту* Зайд: «Мен Зайдты көрдүм» болот, адабият тилинде өз көзүм менен көрдүм дегенди билдирет. Экинчи мааниси бир нерсени акыл аркылуу көрүүнү же ынанууну билдирет. Мисалы: “*райту Аллах Акбар мин кулли шайи*”, мен Кудай баарынан улук экенин көрдүм же Кудай баарынан улук экенине ишендим. Бул жерде *раа* деген этиш сөз, ишеним маанисинде келет дагы ал эки нерсени өзүнө камтып турат.

Куранда *райи* термининин бир эле лексикалык маанисин белгилөө үчүн

ар кандай түрдө колдонулган (өткөн жана учур чактарда зат аточ катары). Мисалы, 6:76 аятта: «Аны түн каптаганда, ал жаркылдаган жылдызды көрдү», *райи* деген термин (ал көрдү) көз менен жаркылдаганды көрдү дегенди билдирет¹⁸. Башка 8:48 аятта: «О... ! Силер көрбөгөндү мен көрүп жатам» бул жерде дагы *райи* өз көз менен көргөндү билдирет. Пайгамбардын хадистеринде *райи* сөздүн эки мааниде (колдонулгандыгын байкоого болот; биринчиси жеке пикири жана экинчиси ижтихад (өз алдынча изденүү) маанисинин эквиваленти. Сахабалардын убагында дагы, *райи* эки ар башка мааниде колдонулган: биринчиси, Курандын же Пайгамбарыбыздын түздөн-түз көрсөтмөсү болбогон кезде, жеке ой-пикирди билдирет. Экинчиси, *кийяс* (окшоштуруу жол менен чечим чыгаруу) эквиваленти.

Табиундардын доорунда исламда ар түрдүү саясий жана диний топтордун пайда болушу *райи* термини *бидах* (жаңы киргизилген) жана чектелген топтун оюн туюнтат деп айтууга болот.

Ошентип, *би аль-райинин* чечмелениши акыры Пайгамбар жана анын сахабаларында болбогон жоболорго негизделип калган. Натыйжада, *аль-райи* термини диний өкүмдөр жаатында терс көрүнүшкө айланды. Умар ибн аль-Хаттабтын небереси Убайдуллахка бир жолу Зайд бин Асламга (Мединанын табиундарынын белгилүү Курандын чечмелөөчүсү) жөнүндө суроо берилгенде, ал: «Менин оюмча, бул кишинин Куранды чечмелөөдө жеке пикирин колдонуусу болбосо, башка эч кандай кемчиликтери жок», – деп жооп берген экен¹⁹. Жогоруда белгиленген мааниде колдонгонуна карабастан, *рай* термини *ижтихад* (өз алдынча илимий изденүү), жеке ой-пикир, *кьяс* (окшоштуруу) жана ишенимди (*итикад*) билдирген.

Аль-тафсир би аль-райи (өз көз карашы менен чечмелөө) – Кудайдын сөзүн түшүнүүдө, бул хадистерге негизделген эмес, көз карандысыз, араб тилин жана тафсир эрежелерин толук өздөштүрүү менен жыйынтык чыгарган чечмелөө үчүн колдонулуп калган²⁰. Негизинен, кайсы бир Курандын түшүндүрмөсүнө бул аныктама туура келсе, *ал аль-тафсир би аль-райи аль-махмуд же аль-мамдух* деп аталган. Башкача айтканда, өз көз-карашы менен жүргүзүлгөн, мактоого арзыган чечмелөө. Ал эми, бул аныктама туура келбесе, анда аль-тафсир би аль-райи аль-мадмум жеке көз-карашы менен жүргүзүлгөн, сынга алынган чечмелөө) деп аталган. Демек, аль-тафсир би аль-райя аль-мадмум – араб тилин мыкты өздөштүрбөй, шарият жана тафсир булактары тууралуу толук маалыматы жок болуп туруп жыйынтык чыгарган чечмелөө үчүн колдонулат. Ошентип, *аль-тафсир би аль-райи* эки топко бөлүнөт: *аль-тафсир би аль-райи аль-махмуд* жана *аль-тафсир*

би аль-райи аль-мадмум. Сүнний аалымдарынын арасынан аль-Табари, аль-Газали жана Ибн Таймия үч көрүнүктүү окумуштуулар аль-тафсир би аль-райи аль-мадмум чечмелөөсүн четке кагышкан.

Аль-Табари, Курандын маанисин чечмелөөсү төрт гана жол аркылуу болот деп эсептеген: биринчиден, айрым аяттарды Пайгамбардын берген чечмелөөсү аркылуу гана түшүнүүгө болот; экинчиден, кээ бир аяттардын маанисин Кудай Таала өзү түшүндүрүп берген; үчүнчүдөн, айрым аяттарды түшүндүрүүдө сабатсыздыкка жол берилбейт; төртүнчүдөн, кээ бир аяттарды чечмелөө үчүн атайын диний илим талап кылынат. Аль-Газалинин ою боюнча, Куран, араб тили аркылуу түшүнө турган *захир* (ачык) маанилерден тышкары, жашыруун маанилерди камтыйт²². Ошентип, кадимки араб тилин түшүнбөгөн, кимдир бирөө, жашыруун маанисин түшүндүрүүгө жеке пикири аркылуу аракет кылат. Ошондуктан ал, Куран аяттарынын маанилерин так жана туура түшүнүш үчүн сөзсүз түрдө хадистерге кайрылыш керек экендигин баса белгилеп кеткен. Ибн Таймия, *аль-тафсир би аль-райи аль-махмуд* кабыл алган. Бирок, ошону менен биргеликте, Куранды чечмелөөдө сахабалардын жана алардын мураскерлеринин (*табиундардын*) ыкмаларынан башка ыкманы колдонуу – туура эмес деген.

Пайгамбарыбыздын убагында жана биринчи эки Абу Бакр жана Умар халифтердин башкарып турган доорунда, «рай» термини терс мааниде эмес, жеке пикир жана салыштырууну түшүндүргөн. Үчүнчү халиф Усман өлтүрүлгөндөн кийинки мусулмандар, Азирети Абу Бакр жана Азирети Умардын жактоочулары сыяктуу жана башка топторго өз ара бөлүнүп, ар бир топ, өз көз караштарын колдоо үчүн Куранды колдонушкан. Бирок, ошол кездеги диний же саясий айырмачылыктар улам ар кандай илимий мектептер пайда болуп, натыйжада, тилекке каршы, аль-тафсир илими ар түрдүү талаш-тартыштарга аралашып, калыстыгын жоготууга дуушар болгон.

Аль-рай багытынын колдоочуларынын жана каршылаштарынын далилдерин сын көз караш менен караганда, айрым далилдер кошумча кубаттоо муктаж болсо, айрым далилдер сынды көтөрө албасы көрүнүп турат. Мисалы, *ал-райдундун* каршылаштары 16:44 аятты: «... Биз сага (Мухаммад) адамдар үчүн түшүрүлгөндөрдү ачык баян кылып беришиң үчүн Куранды түшүрдүк», алардын *аль-рай* багытына тыюу салынганын колдоп турат дешет. Менин көз карашымда, бул аргумент жетишсиз, анткени Пайгамбарыбыз бүт Куранды түшүндүрүп берген эмес ал тургай, Курандын кадыресе бөлүгүн дагы чечмелеп берген эмес. Ошондуктан, сахабалар кээ бир аяттарды түшүндүрүүдө өз пикирлерин колдонушкан.

Кандай болбосун, көпчүлүк окумуштуулар *аль-тафсир би аль-райи* (*аль-тафсир би аль-райи аль-махмуд* топтомунда) менен белгилүү бир шарттарда, терең билимдин жана так булактардын негизинде амал кылынат деп белгилешкен.

ЖЕТИНЧИ БӨЛҮМ

Куранды чечмелөөдөгү заманбап тенденциялар

1750-жылдан тартып XX кылымдын ортосундагы аралыкта мусулман дүйнөсү кескин түрдө артка чегинди. Буга себеп болгон батыштын маданий жана саясий үстөмдүгү мусулмандардын жашоосунун коомдук, саясий, билим берүү, маданий жана экономикалык тармактарына терең таасир эткен терс толкунду токтотуп, исламды кайрадан калыбына келтирүү жана бекемдөөнү көзөмөлдөгөн ар кандай ойлор жана кыймылдар пайда болгон. Мындай аракетте, Индия жана Египет өлкөлөрү алдыга чыгышты. Бул кыймылдардын айрымдары, исламды жашоо таризи катары түшүндүрүүдө рационалдуу, интеллектуалдык жана илимий ыкмаларды колдонууга умтулушту. Ошентип, жалпы ислам адабиятында жана өзгөчө тафсир жаатында интеллектуалдык, илимий, риторикалык, тарыхый, салттуу жана тарыхка байланыштуу жаңы багыттар пайда болду.

Мусулмандарды ойготуучу багыттын жактоочулары, Куран биринчи кезекте, адамзатты туура жолго салуу үчүн, адамдар бул дүйнөдө жана акыретте ийгиликтерге жетишүүлөрү үчүн жиберилгенин баяндашкан. Ошентип, Куран адамзаттын бардык көйгөйлөрүнө чечим сунуштап, бардык руханий жана утурумдук муктаждыктарына жооп берет. Мусулмандар турмуштун бардык чөйрөлөрүндөгү, атап айтканда, коомдук, экономикалык, саясий, күндөлүк түйшүктөрдү жана башка ушул сыяктуу көйгөйлөрдү чечүүдө бир гана Куранда кайрылышы керек. Бул парадигмага ылайык, мусулмандар Куранды заманбап жашоодогу көйгөйлөрдү чечүү жолун көрсөтө турган колдонмо катары кабылдашат.

Бул багыттын өзгөчөлүктөрү *Тафсир аль-Манар* катары белгилүү *Тафсир аль-Куран аль-Хаким* эмгегинде чагылдырылган. *Тафсир аль-Манар* Пайгамбарыбыздын, сахабалардын, табиундарды жана эң мыкты тилчилердин түшүндүрмөсүнөн тартып, Иудей жана Христиан ар түрдүү диний тексттердин чечмелөө сырларын камтыйт. Жалпысынан айтканда, бул эмгек мусулман дүйнөсү тарабынан абдан жакшы кабыл алынды.

Заманбап илимий өнүгүүдөн улам, Куранга болгон илимий көз караш, аны укуктук чечмелөөгө эмес, азыркы илимий ачылыштарга негизделишин талап кылат. Бул багыттагы көрүнүктүү иштердин бири Шейх Жавхар Тантавий (1940-жылы каза болгон) жазган *аль-Жавахир фи Тафсир аль-Куран аль-Карим* (Ыйык Курандын чечмелөөсүндөгү берметтер). Тантавий, Куранга укуктук эмес, илимий көз караш зарыл экенин баяндаган. Ошентип ал, укуктук багытты жактагандардын илимий көз карашты өздөштүрө албастарын сынга алды. Заманбап окумуштуулар Тантавийдин ыкмасын анча жылуу кабыл алышкан жок. Субхи аль-Салих, Жансен жана башкалар Тантавийдин илимий көз карашын сынга алышты. Алардын пикири боюнча, бул багытта илимий ыкма башка ыкмаларга үстөмдүк кылып, бул эмгектер чыныгы тафсир деп эсептелбейт дешкен²³.

Риторикалык ыкмада социологиялык адабиятка басымдуулук кылынат. Сегиз том көлөмүндө Каирде чыккан Сайид Кутбтун *Фи Зилал аль-Куран* тафсири, бул ыкманын белгилүү бир мисалы. Бул тафсирдин кириш сөзүндө, Сайид Кутб мусулман коомчулугунун жана адамзаттын көйгөйлөрүн чечүү жолу бир гана Куран окууда жана аны иш жүзүнө ашырууда деп жазган. Анткени, Куран биринчи кезекте адамзатты тынчтыкка жана бактылуулукка багытташ үчүн жиберилген китеп²⁴. *Фи Зилал аль-Куран* тафсирин дүйнө жүзү боюнча көпчүлүк мусулмандар тарабынан жактырылган. Анткени, ал ошол доордогу мусулмандар кабыл болгон социалдык көйгөйлөргө багытталган.

Филологиялык парадигма Куран араб тилинде түшүрүлгөндөн кийин, аны араб тили менен түшүнүү керек деп ырастайт. Бул ыкмага ылайык, Куранды чечмелеш үчүн, анын хронологиялык тартиби жана түшүрүлгөн убактысы, орду жана Куран түшкөн кездеги курчап турган жагдайлар жөнүндө так маалымат болуш керек. Бул ыкмага туура келген, толук жазылган эмгек жок болгонуна карабастан, бул багытта, аягына чыкпаган бир тафсир бар. Бул Бинт аль-Шати ат менен белгилүү болгон Айша бинти Абды аль-Рахман Аль-Шати жазган *«Тафсир аль-Баян ли аль-Куран аль-Карим»*. Бинт аль-Шати тафсири Манна аль-Каттан тарабынан алгылыктуу аракет катары сыпатталган. Ошону менен биргеликте, ал бул ыкма Курандын ичиндеги кереметтер сыяктуу Курандын негизги илимий аспектилери жана эрежелери менен менен байланышкан, айрым тармактарына карата ишке ашпасын айтып, тынчсыздануусун билдирди²⁵.

Салттуу парадигма негизинен классикалык тафсир жана адабиятка негизделет, бирок, кээ бир заманбап маселелерге дагы сереп салат. Бул ба-

гыттагы өкүлдөрүнүн арасына «*Махасин аль-Тавил*» эмгеги менен Шейх Мухаммад Жамал аль-Дин аль-Касими (1866-1914) жана «*аль-Тахрир ва аль-Танвир*» аттуу белгилүү эмгеги менен Мухаммад аль-Тахир ибн Ашур кирет. Акыркы тафсир ар тараптуу жана абдан көлөмдүү, накта классикалык ыкма болуп саналат. Бул эмгекти энциклопедия деп айтууга болот.

Мухаммед аль-Дахаби (1915-1977) табигый тарых ыкманы бир гана динден чыккандар колдоорун белгилеген. Ал эми Жансен болсо бул кадимки табигый тарых парадигмасы дейт. Бул багытта бардык тафсир адабияты пайдасыз экени айтылат. Ал тургай, бул парадигма Куранды түшүнүүнүн жаңы ыкмасы катары Ыбрайым, Муса, Ыйса, Сулайман пайгамбарлардын кереметтерин жана Куран менен хадистерде белгиленген кээ бир эрежелерди четке кагат. «*Аль-Хидайях ва аль-Ирфан*» аттуу талаш-тартышты жараткан китепти жазган Мухаммед Абу Зейд бул багыттын көрүнүктүү өкүлдөрүнүн бири. Аль-Азхар университети бул китепти бардык жерлерден конфискация кылып, анын мазмунун четке кагуу боюнча фатва чыгарып, анын авторун динден баш тарткан инсан деп жарыялаган²⁶.

ЖЫЙЫНТЫКТОО

Курандын чечмелөөсү узак тарыхка ээ, ал Курандын чыныгы маанисин тактоого багытталган. Аалымдардын ар бир мууну, тафсир кылууда алар жашаган доорго, айлана-чөйрөгө жана ар кандай жагдайларга жараша ыкманы колдонушкан. Курандын тафсирин, так жана ачык-айкын түшүндүрүп берген эң мыкты чечмелөөчү Азирети Мухаммед Пайгамбардан башталган. Анын көзү өткөндөн кийин, сахабалар, Куранды жана анын чечмелөөсүн мусулмандардын кийинки муундарына үйрөтүүнү ыйык милдет деп ишенишкен. Алардын мезгилинде, Куранды чечмелөө боюнча негизги төрт мектеп пайда болгон.

Бул мектептер, Куранды чечмелөө жаатында бир катар көрүнүктүү окумуштууларды тарбиялап чыгарган. *Табиундардын* доорунда Куранды чечмелөө ыкмасы сахабалардын ыкмаларынан өтө айырмаланчу эмес. Кийинчерээк эле сахабалардын жана *табиундардын* тафсирлери окумуштуулар арасында кызуу талаш-тартыштын предмети болуп калды. Бул талаш-тартыштын максаты – жогоруда аталган тафсирлердин негизинде, келечекте, шариятка ылайык мааниге ээ боло турган (*хужжах же хужжийях*) ма-

селерди аныктоо. Бул тафсирлерден пайда болгон маселелерди аткарууга милдетүү дегендердин далилдери сахабалардын жетишкендиктери болгон. Ал эми андай маселелерди аткарууга милдетүү эмес дегендердин аргументтери илимий анализге жана тастыкталган булактарга негизделген.

Исламдын алгачкы доорунда Курандын толук тафсири жок эле. Бул жаатта бир гана аль-Табарийдин «*Жами аль-Баян ан Тавил айу аль-Куран*» аттуу белгилүү комментарийи бар. Хижра боюнча IV кылымдан кийин, Куранды чечмелөө тармагында үч негизги багыт пайда болгон: аныкталбаган булактарды пайдалануу, адистештирүү доору жана жаңы ыкма менен чечмелөө же *тафсир аль-бидах*. Бул окуялар Куранды чечмелөө чөйрөсүнө эки маанилүү жаңылык алып келген: *аль-тафсир би аль-матуур* жана анын карама-каршысы *аль-тафсир би аль-райи*. Изилдөөчүлөр, тафсирдин акыркы түрүн эки категорияга бөлүшкөн: *аль-тафсир би аль-райи аль-махмуд* жана *аль-тафсир би аль-райи аль-мадмум*.

Адистештирүү доору, тафсир илиминин укук таануу, грамматика, ой жүргүзүү сыяктуу адистиктерге бөлүнүү менен мүнөздөлгөн. Тафсир илими өз өнүгүү жолунда илимий, адабий, табигый тарых жана филологиялык чечмелөө аттуу жаңы категорияларды жаратты. Куран тууралуу так түшүнүк жана анын аяттарынын чыныгы маанисин түшүндүрүп берүүчү тафсир илими менин көз карашымда, Ислам илимдеринин арасында эң маанилүүсү болуп саналат. Аллахтын амирине ылайык башкача айтканда, анын Улуу кабары болгон, Ыйык Куранда белгиленген мыйзамдарды сактабай туруп, бул жашоодо да, акыретте да ийгиликке жетүү мүмкүн эмес. Ошентип, бул кыскача эмгек – илимий изилдөө, изилдөө объектисин даңазалоо жана ага татыктуу урмат-сый көрсөтүү болуп саналат.

ЖАЗУУЧУ ЖӨНҮНДӨ БИР ЭКИ ООЗ СӨЗ

Доктор Али Сулейман Али Мусулман Үй-бүлө Кызматынын директору (ICNARELIEF АКШ) жана Батыш Аймактарындагы Мусулман коомчулугунун имамы. Ганада төрөлүп, 1979-жылы Мединадагы Ислам Институтунун “Араб жана Ислам таануу” бөлүмүн бүтүргөн. Ал ислам таануу боюнча окуусун улантып, Мичиган университетинен (Анн-Арбор) магистр жана докторлук илимий даражасын алган. Доктор Алинин «Тафсир бил Матур» темадагы диссертациясы, Хужжах (милдеттүү далил) маселе жөнүндө абройлуу изилдөө болгон. Ал АКШнын Детройт штатынын Уэйн округундагы Мичиган жана Окленд университеттеринде Ислам таануу, Мусулман дүйнөсүн изилдөө, Араб тили жана Куран илимдеринен сабак берген.

20 ШИЛТЕМЕЛЕР:

- ¹ Аль-Суюти, Джалалден Абдул Рахман ибн Абу Бакр, илимдин мыкты билими Куран, 1-бас., (Бейрут: Дар Аль Кутуб аль-Мая, 1407/1987).
- ² Ошол эле жерде., 2-том, б. 382.
- ³ Ошол эле жерде., б. 381.
- ⁴ Ошол эле жерде., б. 413.
- ⁵ Ахмад ибн Ханбал, Аль-Фатх аль-Раббани ли Тартиб Муснад ал-Имам Ахмад ибн Ханбал аш-Шайбани, редактор Абд-Рахман аль-Банна, (Каир: Дар ас-Шихаб), 18-том, 175-176-бб.
- ⁶ Абу Жафар Мухаммад ибн Жарир аль-Табари, Жами аль-Байан ан Тавил Ай аль-Куран, просвещение, Махмуд Мухаммад Шакир жана Ахмед Мухаммад Шакир, (Каир: Дар аль-Маариф) 1 -том, 204 бет.
- ⁷ Ибн Сад, Мухаммед ибн Сад ибн Мани аль-Зухри, аль-Табакат аль-Кубра (Бейрут: Дар Садир, 1957), т. 2, 98-99-бб.
- ⁸ Аль-Суйути, 2 бөлүм, 419 бет. Мухаммад Абд аль-Адхим аль-Заркани, Манахиль аль-Ифран фи Улум аль-Куран, 2 бөлүм, 32-33 бет.
- ⁹ Ибн Таймия, Такий аль-Дин Ахмад ибн Абды аль-Халим, Мукаддимах фи Усул аль-Тафсир, чыгармасы, Аднан Зорзо, (Бейрут: Дар аль-Куран аль-Карим, 1979-1399), 52 бет.
- ¹⁰ Ибн Хажар аль-Аскалани, Аль-Ишабах фи Тамйиз аль-Сахабах (Каир: Мактабат аль-Куллиях, 1969), 2 бөлүм, 83 бет.
- ¹¹ Ошол эле жерде.
- ¹² Сайф аль-Дин аль-Амиди, Аль-Ихрам фи Усул аль-Ахрам, чыгармасы, Абды аль-Раззак Афифи, 2чи чыгармасы, (Бейрут: Аль-Мактаб аль-Ислами, 1402 биздин кылым), 4 бөлүм, 140-145 бет.
- ¹³ Ибн Катхир, Аль-Баис аль-Хатхти фи Ирхтисар Улум аль-Хадис (Бейрут, Дар аль-Фикр, 1967), 78 бет.
- ¹⁴ Ибн Таймийях, Мукаддимах фи Усул аль-Тафсир, 105 бет.
- ¹⁵ Мухаммед Абу Захра, Аль-Мужиж аль-Кубра: Аль-Куран (Бейрут: Дар-эль-Фикр аль-Араби, ж.б.) 513-б.
- ¹⁶ Ибн Катхир, Тафсир Ибн Катхир, 1 бөлүм, 412-413 бет.
- ¹⁷ Ошол эле жерде, 7 бөлүм, 412 бет.
- ¹⁸ Ошол эле жерде.
- ¹⁹ Ошол эле жерде.
- ²⁰ Ошол эле жерде., 476 бет.
- ²¹ Сахих аль-Бурхари, 4 бөлүм, 123-170 бет.

- ²² Ибн Манзур, Лисан аль-Араб (Бейрут: Дар Садир) 14 бөлүм, 299-300 бет.
- ²³ Джамал аль-Дин Абу Мухаммад ибн Абд Аллах ибн Юсуф ибн Хишам аль-Анри, аль-Тасрих аль-Таусих, редактор, Маймуа мин аль-Улама, (Бейрут: Дар аль-Фикр), 1-том, 26-б.
- ²⁴ Мухаммад ибн Юсуф ибн Али аль-Андалуси Абу Хаййан, Аль-Бахр аль-Мухит, (Риядх: Мактабах ва Матбаах аль-Хаср аль-Хадис, 1969) 3 бөлүм, 178 бет.
- ²⁵ Ошол эле жерде, 3 бөлүм, 397 бет.
- ²⁶ Мухаммад ибн Абд аль-Рахман ибн Абд аль-Рахим аль-Мубаракпури, Тухфат аль-Ахвадхи би Шарх Жами аль-Тирмидхи, чыгармасы, Абд аль-Рахман Усман, (Бейрут: Дар аль-Фикр) 1 бөлүм, 270-280 бет.
- ²⁷ Аль-Газали, Ихйа Улум аль-Дин, 1 бөлүм, 292 бет.
- ²⁸ Ибн Таймийях, Мажму Фатава Шарх аль-Ислам Ахмед ибн Таймиййяхх, чыгармасы, Ахмед Абд Аль-Рахман ибн Мухаммад ибн Касим аль-Нажди аль-Ханбали, (Макках: Матбаах аль-Нахдах аль-Хадиттах, 1404/1983), 13 бөлүм, 471 бет.
- ²⁹ Субхи аль-Салих, Мабахитх фи Улум аль-Куран, 2 просвещение, (Бейрут: Дар аль-Малаин, 1986) 297 бет.
- ³⁰ Саййид Кутб, Фи-Зилал аль-Куран, 10 чу басылышы, (Бейрут: дар аль-Шурук, 1982/1400), 1-том, 11-16 бб.
- ³¹ Аль-Каттан, Манна ибн Кхалил, Мабахитх фи Улум аль-Куран (Каир: Мактабат Вахба, 1981) 375 бет.
- ³² Мухаммад Хусайн аль-Дхахаби, Аль-Тафсир ва аль-Муфассирун, 1 басылышы, (Каир: Дар аль-Кутуб аль-Хадисах, 1931/1381), 2-бөлүм, 500-509 бб.

